

ВИДАТНІ НІЖИНЦІ

Микола Семенович САМОКИШ
(1860-1944)

Від упорядників

“Зала слави” видатних ніжинців – відомих митців, науковців, громадських діячів тощо, котрі народилися чи проживали в місті над Остром, досить об’ємна. Досі робилися лише спорадичні спроби провести їх об’єднати “під однією палітуркою”. Але щоразу такі спроби нашко-вхуються за розширення списку відомих земляків. Тому знову й знову починається їх “переєстрація”. Ім’я Миколи Семеновича Самокиша не потребує такої процедури – його творча діяльність широко відома як в Україні, так і за кордоном. Восени цього року видатному українському художникові виповнюється 150 років від дня його народження. З цього приводу пропонуємо читачам нашого збірника кілька матеріалів, підготовлених до друку завідувачем відділу “Поштова станція” Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського Ольгою Петрівною ПОНОМАР.

Видатний український художник-баталіст, анімаліст і графік народився 25 жовтня 1860 р. в м. Ніжині у сім’ї поштаря місцевої поштової станції. Тут-таки, в Ніжині закінчив двох-класну школу. Навчався в класичній гімназії при Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, де вперше й проявилися його здібності до малювання – під керівництвом учителя Р. Музиченка-Цибульського.

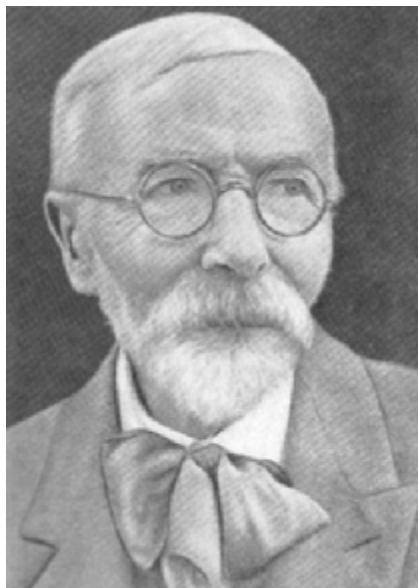
У 1879–1885 роках М.С. Самокиш навчався у Петербурзькій Академії мистецтв у класі Б. Віллевальде. У 1885 р. за дипломну роботу “Російська кавалерія повертається після атаки на ворога під Аустерліцем у 1805 році” отримав велику золоту медаль і звання класного художника I ступеня. Відразу ж отримав право на стажування за кордоном – 1885–1888 роки він провів у Парижі, шлифуючи своє мистецтво під керівництвом відомого баталіста Е. Детайля. В 1890 р. за роботу “Табун білих рисистих маток на водопої” удостоєний звання академіка.

Під час російсько-японської війни, перебуваючи на фронті, М.С. Самокиш випустив альбом “Війна 1904–1905 року. Зі щоденника художника”. Пізніше, під час I Світової війни, він разом із учнями батального класу виїздив на фронт для натурних робіт. Проте, не забував художник і про батьківщину – в 1900 р. разом із С. Васильківським зібрав і видав альбом “Українська старовина”, в 1912 р. – авторський альбом “Мотиви українського орнаменту”.

Багато років свого життя М.С. Самокиш працював викладачем: дійсний член Імператорської Академії мистецтв (1913),

(викладав тут із 1912 р.), професор, керівник батального класу в 1913–1918 роках. З 1938 р. він працював керівником батально-історичних майстерень Харківського та Київського художніх інститутів.

М.С. Самокиш створив цикл полотен, присвячених подіям Національної революції українського народу XVII ст.: “В’їзд Богдана Хмельницького до Києва 1648 р.” (1929), “Бій під Жовтими водами” (1930), “Похід запорожців на Крим” (1934), “Бій Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким” (1934), а також на тему сюжетів громадянської війни: “Атака будьонівської кавалерії” (1923), “Перехід Червоної Армії через Сиваш” (1935). Микола Семенович Самокиш створив кілька тисяч книжкових ілюстрацій, зокрема й до українських видань; найбільш відомі з них – до оповідань Марка Вовчка, повісті І. Нечуй-Левицького “Микола Джеря”, М. Гоголя “Тарас Бульба”. Всі ці роботи виділяє особлива риса, притаманна пензлю М.С. Самокиша – багатопфігурність і динамічність композиції.

Мистецька спадщина видатного художника (понад 11 тис. картин, малюнків, графіки і офортів) зберігається нині в музеях України, Російської Федерації, у приватних колекціях (в т.ч. й закордонних).

Майстер батального живопису мав почесне звання “Заслужений діяч мистецтв РРФСР”, у 1940 р. був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, наступного року став лауреатом Державної премії СРСР (1941).

Помер Микола Семенович Самокиш 18 січня 1944 р. у Сімферополі.

У рідному місті визначного художника, в будинку, де він народився, у 1993 р. був створений відділ місцевого краєзнавчого музею “Поштова станція”. Окремий стенд експозиції цього відділу містить матеріали про життя і творчість Миколи Семеновича Самокиша. На фасаді будинку в 1970 р. була встановлена меморіальна дошка роботи скульптора С. Кантура. Також у Ніжині одна з вулиць названа на честь цього видатного земляка.

Увазі читачів пропонуємо спогади одного з учнів Миколи Семеновича – Леоніда Івановича Чернова. Цей український живописець і графік народився в м. Старобільськ (сучасна Луганська область) у 1915 р. Після закінчення Харківського державного художнього училища він навчався у Харківському державному художньому інституті, де його викладачами були такі відомі майстри пензля, як М. Самокиш, М. Козика. З 1947 року Л.І. Чернов працював викладачем цього ж інституту (з 1977 р. – професор). Працював у жанрі пейзажу, натюрморту, жанрового живопису. Його твори постійно виставлялися на республіканських (всеукраїнських), всесоюзних і міжнародних виставках із 1945 р. Протягом багатьох років Л.І. Чернов керівником секції живопису Харківського відділення Спілки художників України. Заслужений художник України з 1966 р.

Свої спогади про вчителя Леонід Іванович надіслав авторові цих рядків у вересні 1990 р. – практично за місяць до своєї смерті. Спогади друкуються за текстом листа зі збереженням стилю й лексики оригіналу.

Леонід Іванович Чернов

[СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ МИКОЛУ САМОКИША]

<...>

Упливали роки, весни переходили в літо, осінь в зими, – вже й 1931 рік. Одного осіннього вечора, коли лютував холодний вітер з дощем, в нашому гуртожитку на Чайковці, трохи теплішому, як на дворі, ледь освітленому двома маленькими лампочками, раптом стало мов тепліше і світліше від звістки Яценка, що в музеї Сквороди, на виставці з'явилась картина М.С. Самокиша “Богун”.

Удосвіта підскачовиши, ми мчали на Каплунівську, а в десять годин були коло музею і ждали, ждали, коли почнуть пускати на виставку. Перебігаємо зал за залом, тут є багато хороших картин, але як діамант сяє між ними “Богун”. Шалений рух, блиск шабель, коні. Чудові фарби картини і тепер, через багато років, дивують блискучою майстерністю, з якою виконано цей твір. Кожного дня ми ходили милуватися чудовою картиною.

І так мені захотілось побачити Миколу Семеновича. Нарешті я наважився. В адресному столі дали папірець, де було написано: вул. Дарвіна, 37. Багато років зберігався у мене аркушик паперу, але згодом не стало його, як і пішов з життя адресат. Був осінній тихий день. Мокрі дерева з наполовину опалим, помарнілим листям, понахилили віти. Вулиця Дарвіна з того часу майже не змінилась. Минаючи будинок за будинком, дійшов до 37 номера, вхожу – ганок, номер квартири, що й мені потрібно. Після мого пояснення хто я і чого мені треба – пущено в кімнати. Пройшли велику кімнату і став я віч-на-віч з прославленим художником. Микола Семенович сидів біля вікна, з якого було видно чудову панораму Харкова. Художник саме працював. На мольберті невеликий варіант картини “Богун”. Стою мов остовпілий і очам не вірю, що переді мною славетний художник. Він запросив мене до майстерні, почав розпитувати хто я і що, а я не можу слова вимовити, мовчу, бо клятї сльози чогось на очі напливли. Дуже тепло Микола Семенович заговорив до мене, потім показав етюди коней, виконані ним у Сімферополі, кажучи: “Я вже немолодий, а етюди пишу”. Згадував академію, своїх учнів Френца, Авілова, Покаржевського і багато, багато чого хорошого розповів він тоді мені.

“Богуна” він пише для репродукції, а фарби для виконання картини йому виписано з-за кордону (бо час тоді був дуже скрутний). Жаліючи їх, він після роботи мастихіном з палітри знімає, перекладає на скло і занурює на ніч у воду, щоб ранком знов почати працювати.

Я був зачарований від усього баченого і чутого. І це перше враження про милу людину, яка згодом стала для мене, та не лише для мене, а для всіх, хто знав його, – вчителем і батьком. Це залишилось на все життя, так його згадували і згадують Авілов, Френц, Покаржевський, Трохименко. На портреті у С.Ф. Бесєдіна Миколу Семеновича зображено у самій характерній для нього позі – позі трударя, яким мені потім довелося завжди бачити його. Для нього робота була над усе. Перебування моє у Миколи Семеновича було як чарівний сон, я ніяк не міг повірити в дійсність. Бачив я Миколу Семеновича ще кілька разів, але соромився нагадати про себе.

Після реорганізації художньої освіти, у 1938 році знов було організовано художній інститут, а в інституті – батально-історичну майстерню, керувати якою запрошено академіка Миколу Семеновича Самокиша. Кращого бути нічого не могло. Одинад-

цять хлопців стали учнями Миколи Семеновича: Ашихман М., Бодорацький Г., Клоган О., Фітільов Л. В., Ярош В.В., Яценко В.Ф., Чернов Л.І., Солодовник С., Сліпченко. Почалось придбання реквізиту. В майстерні з'явився арсенал зброї, сідла, шинелі, будьонівки. Микола Семенович після короткого вступного слова і знайомства з нами, поставив першу постановку – вершника-червоноармійця.

І почалось наше навчання в останнього вчителя. Гриша Бодорацький вирішив стати схожим на професора нашого: купив собі краги, шинель, а під живопис рисунок почав обводити чорною тушшю. Краги та шинель Микола Семенович не помітив, а обводити вугільний рисунок не радив. Справжнім небувалим дивом в історії інституту був день, коли урочисто по східцях ввели білого коня. І через зал до майстерні ми його вели неспішно, щоб всі бачили. Інколи робили перерви. І Микола Семенович дуже цікаво розповідав нам про подорожі до Парижу, про перебування у Бухарі, на фронті під час двох воєн. Особливо з захопленням читав він лекції з історії воєн. Без конспектів, пам'ятаючи дрібниці, числа і роки. Ми слухали з великою увагою.

Щоб більше студіювати коней, я з листом директора інституту Анісімової відправився на іподром. В адміністрації, довідавшись, що з нами буде вельми поважний Микола Семенович, спершу мені не повірили, а потім чутка розійшлась по всьому іподрому. Перший наш прихід з Миколою Семеновичем для всіх службовців був святом: старі жокеї причепурились, назустріч вийшов директор і ветеринарний лікар, вони вітали аматора коней, улюбленого художника, роботи якого їм були відомі по музею коневодства. Нам дозволено працювати в стайнях, малювати “Резвих”, “Буянів”, “Недорослей” – чудових рекордсменів, якими пишались не лише харків'яни. Лікар читав лекції з анатомії коня. В амбулаторії ставили постановки. Микола Семенович став бадьорішим, часто жартував, але дуже турбувався за нас, – боявся протягів, щоб ми не застудились, бо одежа у нас була не така вже й тепла. Часто з нами бував і С.Ф. Беседін, який став після Козика М.А. помічником Миколи Семеновича. Бо Козик відділявся від нас в незалежну майстерню.

Будинок 37 по вулиці Дарвіна став для нас рідним, до вчителя нашого ми могли заходити коли завгодно. У цьому будинку ми мали завжди хорошу пораду, а Наталя Георгіївна залюбки пригощала нас смачними стравами та й чарчиною не минала. Пізньої осені Микола Семенович виїжджав до Криму, там у нього теж були учні, було училище ім. Самокиша. Від'їжджаючи, Микола Семенович передавав нам величезний пакунок, розкривали ми його, сівши всі круг подіуму. В середині ставили крісло, на яке ніхто не мав сідати, – воно символізувало присутність Миколи Семеновича серед нас. І починали трапезу. Перший тост за вчителя. Крісло завжди стояло в майстерні, і горе тому, хто наважиться сісти в нього. Микола Семенович сам майже не сідав, бо під час занять ходив від одного до другого, роблячи вказівки, не випускаючи з рота цигарку. Курих він дешеві цигарки, шуткуючи: “І без штанів залишусь, коли коштовні буду палити”. В перший рік під час від'їздів Миколи Семеновича його заміняв Михайло Якимович Козик, чудовий живописець, у якого майже всі вчилися до організації батальної майстерні.

<...>

Ходили на іподром. Писали постановки то червоноармійця, то козаків. Робили композиції. В нашій майстерні з ранку до пізнього вечора завжди працювали. Кожному хотілось побувати у нас, глянути на те, що роблять баталісти. Лише о 12 вечора, коли сторож дядя Ваня чи тьотя Оля вимикали на рубильнику світло, ми йшли у “Гігант”, наш гуртожиток.

Хоча мою буйну голову прикрашала кубанка (не моя) і носив я галіфе з реквізиту інституту, чоботи були мої власні. Вони блищали і могли замінити дзеркало. Та воно інакше і не могло бути: я був староста, а у нас це значило занадто багато. Вийти з майстерні в чоботях, які втратили “бліки” на носках, було рівно розформуванню майстерні або втраті першого місця в інституті, яке ми весь час тримали. У Ашахмана завжди був шматок бархатки і кожну перерву я ставив ногу на подіум, і драїв їх до відповідного блиску. Але всебічний перевірець з ніг до голови підлягав і Яценко. Його оглядали, і коли вважалось, що він застебнутий на всі гудзики, тоді нас випускали з майстерні. Яценко направлявся на четвертий курс технікуму, а я в майстерню Семена Марковича. Це була дівоча майстерня, там був зібраний віночок, вся краса інституту нашого. І втоптали стежки-доріжки туди добре. Так в роботі та пустошах проходила зима батальної майстерні.

Прийшла весна-красна: сонечко любенько засвітило, задзюрчали струмочки, приїхав і Микола Семенович. За півгодини до дзвінка ми вже були в інституті. Тільки на поріг – дивлюсь: стоїть Микола Семенович біля люстри і розгладжує свої прокурені козацькі вуса. Трохи зігнутий у плечах, в чорному піджаці, поправивши банта, він обернувся, бо, мабуть, побачив наше відображення. І під острішкуватими бровами заблищали вогники в його гострих молодих очах. Він дуже радо зустрів нас. Після показу робіт, виконаних без нього, авторів кожної Микола Семенович називав безпомилково. “Писати моделі досить, займемось більше композицією і швидкими кроками з натурщиків” – сказав він.

Приніс Микола Семенович зошит з фотографіями коней, все в русі. Микола Семенович каже, що дурня з ніг до голови обклади фотографіями, нічого все одно не зробить. Одного разу Микола Семенович приніс репродукції своїх робіт. Взяв ранню, ще академічну “Після бою під Аустерліцем”, прикрив папером майже все небо і каже: “От як я б тепер компанував. Все зайве до дідька”. Композиції ми робили, кому що до вподоби. Роботи були здебільшого великі, до двох метрів. Особливо великі робив Жора Марченко, цілком батальні, в них інколи можна було побачити і коників самого Миколи Семеновича, і все ж вони були цікаві, динамічні. Миколі Семеновичу Жорині роботи подобались.

Займався баталією і Гриша Бодорацький, у нього добре йшли і академічні завдання. Не дівдав він перемоги, страшна війна забрала здібного хлопця, з яким пройшли всі роки мого навчання. Сліпченко Микола виділявся як хороший колорист, в композиціях він наслідував С. Іванова і художників з “Союза русских художников”. Його етюди, що ми привозили після літа і несли на суд нашому вчителю, Микола Семенович завжди відмічав за колір і, навіть, один з Миколиних етюдів висів в його кімнаті. Влітку Яценко привіз з Казахстану, куди вони їздили з скульптором – студентом Агібаловим, багато хороших етюдів. Тут був цікавий типаж, етюди з Джамбула і краєвиди, і все це для нас тоді невідоме – нове. Микола Семенович, як і завжди, дуже уважно розглянув роботи, порадив на основі їх зробити композицію. Яценко з захопленням над Джамбулом, що грає на домрі, а земляки слухають його пісню. Все це на тлі безкрайнього, опаленого сонцем степу.

Якось прийшов до нас кремезний чоловік з довгими сивими вусами, невеличка борідка клинчиком, чорні густі брови і запропонував свої послуги як модель. Всім він припав до вподоби, а Микола Семенович на нього дивився з захопленням, але борідка була зайва, про що йому було сказано. Другого дня він з’явився знов і тут же, на очах наших, машинка зробила своє діло. “Чи Вам не жаль бороди, чоловіче добрий?” – “Найнявся – продався” – відповів він. Одягнув вишивану сорочку, матнисті штани,

взув чоботи, взяв кобзу і спокійно сів на призначене йому місце позувати. Він був дуже схожий на репінського запорожця в червоному жупані. “Оце йдучи сюди, випив шкалик і закусив як собака мухою на льоту”, – крутячи вус, повагом розповідав він.

Писали ми, не відчуваючи часу, і роботи вийшли вдалі. Натурщики приходили дуже цікаві, були з “бувших” людей – позував царських часів полковник і хотів лише верхи, бо він кавалерист і колись вчився разом з Дубовським-художником. В сідло він сяк так вліз, а з сідла дружньо всі його знімали.

Микола Семенович, не дивлячись на свій похилий вік (йому було вже близько 80 років)? ставав в пози, показував натурщикам як треба стати, чи тримати зброю. І все ж три години ходити від одного учня до другого було важко. Ми щось придумували, розпитували про композиції, аби він згодився, щоб хтось проводив додому. Микола Семенович не терпів ніяких послуг, що могли нагадувати про старість.

У Миколи Семеновича гість – скульптор, що ліпить його портрет. Скульптор, в той час ще зовсім нам невідомий, старанно працював, багато уваги приділяв Наталії Георгіївні, а особливо давав їй цінні поради з кулінарного мистецтва. Він дуже знався як приготувати шніцель, биточки по-козацькому, чи борщик по-польському. Це був Вучетич, тепер всім відомий скульптор, в ті часи тягар слави не давив на нього, він був скромний і навіть трохи сором’язливий. Звертаючись до Наталії Георгіївни, зашаріється, зніжковіє, розгубиться, аж жаль бере за його несміливість.

В інституті в ті часи часто відбувалися конкурси на кращі ескізи, за які видавалися премії, і тут баталісти по кількості одержаних премій були попереду, а кожна осінь – виставки робіт, виконаних влітку. Теплим літчком студенти нашого інституту – як колись славне бурсацтво – розтікались по всьому білому світу... А осінню знову всі з’їжджались у Харків, несли все, що зроблено, показувати Миколі Семеновичу. Більше всіх “браво” від Миколи Семеновича одержував Сліпченко, його чудові етюди всіх приваблювали. Робіт було багато. На виставці в інституті були досить помітні етюди Клочана, особливо вечірні з човнами. Юрко Балановський привіз рисунки пером. Останнім часом він почав захоплюватися офортом і зробив хороший портрет Миколи Семеновича. Наші виставки відвідували і сторонні люди, здебільшого лікарі, які потроху почали купувати у нас роботи.

Одного дня над нами всіма нависла страшна звістка: кожен повинен виплачувати за навчання п’ятсот карбованців щорічно. Звичайно, у нас таких грошей не було. Розповів я Миколі Семеновичу про звістку і додавив, що гроші гадаємо виручити від продажу етюдів з виставки, яка щойно відкрилась. Але він порадив краще ввечері прийти до нього зі списком учнів майстерні, кажучи, що продаж – то журавель в небі. І так кожного року, аж до 1941–го, Микола Семенович платив за нас.

Не один раз Микола Семенович частував нас обідами: то банкетували з нагоди народження його, чи кінця учбового року, або від’їзду нашого до Ленінграду. Тут Микола Семенович давав нам список, на що ми повинні звернути увагу в Ермітажі. Кружляли келихи з пінним вином, наливали, щоб через вінця лилося; пили за здоров’я вчителя нашого, а він, посміхаючись у вуса, пригублював з срібної чарочки. Він радів, що нам весело.

19 жовтня 1940 року в приміщенні галереї ім. Т. Шевченка відбувся вечір, присвячений вісімдесятиріччю від Дня народження і п’ятдесятиріччю художньої і педагогічної діяльності майстра. Там же було відкрито виставку творів Миколи Семеновича, а

потім її перевезли в Москву. На ній зібрані роботи з часів Академії до останнього періоду. Ця виставка була величезним святом для кожного, хто любив мистецтво і особливо для нас, учнів. Ми жили мистецтвом, були захоплені чарами сонця і пісні, а головне – ми любили нашого вчителя, а він нам і мистецтву віддавав всі свої сили, весь свій хист митця. З якою теплою він згадував своїх учнів по Академії, а з нами мріяв зробити панораму на Гострій могилі в Луганську.

<...>

Минав вже третій рік, відколи ми почали вчитись у Миколи Семеновича. Ми вже ставали дорослими і підходив час закінчення інституту. Одного дня Микола Семенович прийшов особливо урочистий і сказав, що приїхав Авілов, його учень, і хоче подивитись на наші роботи. Врешті прийшов Авілов, познайомився з нами і Микола Семенович, Сергій Хотійович і Іван Лазаревич Август (директор інституту) почали водити гостя по майстернях, де ми робили дипломні ескізи. Дипломи за тематикою були у нас різні. Мені дуже хотілося написати картину “Тайдамаки освячують ножі”, але композиція виходила занадто ілюстративна і за пропозицією Миколи Семеновича я зупинився на зовсім протилежній – “Колгоспне весілля”.

І все ж дипломи нам не судилося зробити в Харкові. І в голову ми собі не брали тоді, що вже більше не доведеться побачити Миколу Семеновича. Трапилось найстрашніше. Нагла війна! Загриміли гармати і чорна сарана посунула на нашу землю. Не закінчив Микола Семенович останню свою роботу “Мінін і Пожарський”? і багато що було розпочато ним. Не дждав він трохи сонця волі, помер в окупованому ворогом Сімферополі.

Але не згоріла під буйними вітрами трава на могилі славетного художника, зеленіє вона і квітне цвітом творів його і теплими спогадами про чудову людину і художника.

Приватний архів О.П. Пономар.
Лист Л.І. Чернова до О.П. Пономар від 29 вересня 1990 р.
Рукопис. Оригінал.

М.С. Самокиш (*вступна стаття та підготовка до друку О. Пономар*)

Пропонується коротка біографічна довідка про видатного художника-баталіста і анімаліста Миколу Семеновича Самокиша, який народився і проживав у Ніжині. Вміщені також спогади про вчителя одного з його учнів – Л.І. Чернова. Матеріали підготовлені з нагоди 150-ї річниці від дня народження славетного митця.

Н.С. Самокиш (*вступительная статья і подготовка к печати О. Пономарь*)

Предлагается короткая биографическая справка о выдающемся художнике-баталисте и анималисте Николае Семеновиче Самокише, который родился и проживал в Нежине. Помещены также воспоминания об учителе одного из его учеников – Л.И. Чернова. Материалы подготовлены по случаю 150-й годовщины со дня рождения выдающегося художника.

Mykola Samokysh (*prolusion and prepared to the seal by O. Ponomar*)

The compressed review of life and activities of the famous painter of battlepieces and animal painter Mykola Samokysh is presented. There are placed also the Leonid Chernov's memoires about his master. Materials geared-up occasionally 150th anniversary of famous painters' birth.